Mesterházi Márton

ÍR EMBER VILÁGSZÍNPADON

ÍR EMBER VILÁGSZÍNPADON: BRIAN FRIEL (1929–2015)

2017-12-18 | **ESSZÉ**

Omagh szomszédságában született katolikusként; a városban járt elemibe, a gimnáziumot Derryben végezte (hivatalosan, a protestáns hatalom ízlése szerint, 1970-ig Londonderry). Három írországi év után Belfastban diplomázott, 1950–60 között Derry egyik általános iskolájában tanított matematikát, szabadúszó íróként is a

városban élt a 60-as évek végéig, mikor családjával a szomszéd – de már írországi – Donegalba költözött. Ízig-vérig észak-ír volt, és ez – elnézést a nagy szóért – sorsot is jelent.

reformmozgalmak

1609 és 1630 között I. Jakab (majd I. Károly) angol és skót protestánsokat telepített a lázongó Ulsterba. A telepesek birtokot kaptak, az íreket a korona kilakoltatta; utakat és malmokat építettek, és exportképes mezőgazdaságot hoztak létre. Cromwell (majd Óraniai Vilmos) hadjáratai és a katolikus írek hasonlóan kegyetlen bosszúakciói kölcsönös gyűlölködést teremtettek. A 19. század során végleg gazdag protestánsokra és koldus írekre szakadt Ulster társadalma. Logikus tehát, hogy a sziget többségét alkotó katolikus, földművelő írek között kibontakozó és győzelmeket elérő reformmozgalmak – köztük az önkormányzatot követelő Home Rule – a protestáns, iparos Ulsterban dühödt ellenállásba ütköztek.

Evidens volt, hogy a protestáns Ulster nem lehet az Ír Szabadállam része. Mikor 1921 decemberében a brit kormány és a fellázadt írek képviselői kidolgozták a Szerződést, jószerivel csak azon vitáztak, mi legyen „a protestáns Ulster”. Végül az unionisták a katolikus többségű hagyományos megyék közül lemondtak háromról**[1]**, de megtartottak kettőt**[2]** – mivel a négy biztos protestáns megye**[3]** túlságosan kicsi államocskát produkált volna.

A határt társadalmi, gazdasági, földrajzi szempontból értelmetlen (magyar szóval trianoni**[4]**) módon jelölték ki, városokat vágtak le a külterületükről, farmokat, falvakat szeltek ketté. A bent rekedt katolikusok**[5]** és a kint rekedt protestánsok elkeseredetten tiltakoztak. Ekkor – 1920 és 1922 között, az angol–ír háborúval és az ír polgárháborúval párhuzamosan és összefüggésben – szakadtak először Észak-Írországra a Bajok.

Donegal, Garrett Coakley, flickr.com

A furcsán eufémisztikus, de általánosan elfogadott név (Troubles) rendszeresen előforduló tömeges törést-zúzást, gyújtogatást, egyes és csoportos gyilkosságokat, a zsarolástól a tömegmészárlásig terjedő robbantásos merényleteket jelent.

1920 és 1922 között tízezernyi katolikus és „katolikus-bérenc” munkástársukat zárták ki a hajó- és gépgyárakból a túlnyomó többségben lévő protestánsok. A bosszú és a viszont-bosszú az ellenséges környezetben élő családok otthonának (esetleg tagjainak) elpusztításával járt, és voltak szervezett katolikus-verések is. A katolikusokat azután „megvédte” az Ír Köztársasági Hadsereg. 1920 és 1922 között 557 embert öltek meg Észak-Írországban, 1921 decembere és 1922 júliusa között csak Belfastban 236-ot.

Az észak-ír parlament Különleges Törvénnyel felhatalmazta a rendőri erőket, hogy bírói végzés nélkül bárkit letartóztassanak, s akár hónapokig (több mint hétszáz katolikus gyanúsítottat két és fél évig) fogva tartsanak. A hírhedt Különleges Csendőrség pedig készséggel használta erejét a katolikusok megfélemlítésére – igaz, a Köztársasági Hadsereg ellen valóban harcolnia kellett.

> nem finomkodtak

A zavargások aztán véget értek, de a konszolidációt törvénykezéssel is körül kellett bástyázni. A központi parlament (Westminster) képviselőit a nagy Konzervatív és Unionista**[6]** Pártnak kedvező listás rend szerint választották. Ám a helyi parlament (a Stormont) tagjainak megválasztásakor végképp nem finomkodtak: kizárólag az adófizető polgárok kaptak szavazati jogot, őket viszont – vállalkozásuk mérete szerint – négyszeres, nyolcszoros, akár tizenhatszoros szavazat is megillette. Nem csoda, hogy az Ulsteri Unionista Párt 1921 és 1972 között háborítatlanul kormányzott.

Ez a párt különféle klikkek laza koalíciója volt, melyet az ókonzervatív reformellenesség és a katolikusok kirekesztése tartott össze. Kormányainak öt évtizedes működését masszív, rövidlátó tehetségtelenség jellemezte. A lakásállomány, az úthálózat, a közoktatás és a közegészségügy épületei-intézményei fokozatosan leromlottak. 1953-tól visszaesett a lenszövő-ipar, 1959-től a hajógyártás, a mezőgazdaságban a gépesítés tizedelte a munkahelyeket. A kormány tehetségtelensége miatt gazdaságilag leszakadtak a nyugati megyék, eltökéltsége miatt a katolikusok, akiket kirekesztettek a köztisztviselői munkakörökből, a kedvezményes lakás-akciókból, a munkahely-teremtő kezdeményezésekből, akiknek törvény előtti egyenlősége a Királyi Rendőrség és a Különlegesek előtt rendre írott malasztnak bizonyult. A katolikusok külön városnegyedben laktak, külön iskolába, külön orvosi rendelőbe jártak, s a „külön” alacsonyabb színvonalút, rosszabbul fölszereltet-ellátottat jelentett.

Szentháromság templom, Ballylesson, Snapshooter46, flickr.com

Amikor 1963-ban – londoni nyomásra – a miniszterelnök elindított néhány óvatos reformot, megbuktatták.

A tarthatatlan állapotok ellen 1967-től lépett fel a polgárjogi mozgalom. Általános választójogot követeltek („egy ember egy szavazat” alapon), a Különleges Törvény eltörlését, a Különleges Csendőrség feloszlatását, egyenlő esélyt a lakáshoz és munkahelyhez jutás terén. Tiltakozó-jogkövetelő békés meneteik ellen indokolhatatlan brutalitással lépett föl a Királyi és a Különleges Csendőrség, 1968 októberében, Derryben a világ televíziós nyilvánossága előtt. (Derry katolikus többségű volt, a tanácsban a protestánsok csak választási csalások sorozatával tudták fenntartani többségüket.) A kormány ekkor – londoni nyomásra is – tett néhány engedményt a polgárjogiaknak, de ezzel kiváltotta a kemény unionista rétegek dühét. Derryben, Belfastban immár hetenként dúltak a csaták a lakónegyedek határán.

A konfliktus lángot vetett, s a tűzben sokféle pecsenye sült. A televíziók zaftos képriportokban ájuldoztak a gyönyörűségtől, az Ulsteri Önkéntesek halálbrigádjai egyenként gyilkolták az embereket, az Ír Köztársasági Hadsereg Provizionális Szárnya**[7]** (a provók) hol egyenként, hol csoportosan. (Hogy mennyi mocskos pénz áramlott a kétféle, egynemű terrorizmusba, arról csak sejtéseink lehetnek.)

1969 augusztusában a rend fenntartására a kormány behívta a brit csapatokat. Néhány hónaposra tervezték az akciót.

> **elemi erejű tiltakozás**

A konfliktust az Unionisták az engedmények és a bekeményítés váltogatásával akarták kezelni. Feloszlatták a Különlegeseket (a helyettük létrehozott Véderő átvette az állományt), de 1971-ben – a Különleges Törvény alapján – felújították a bírói végzés nélküli letartóztatás és fogvatartás intézményét. Ezt elemi erejű tiltakozás fogadta.

Az Ír Köztársasági Hadsereg ekkor járatta csúcsra terrorhadjáratát; válaszul megalakult az Ulsteri Védelmi Társulás, több tízezer tagja működtette a halálbrigádokat, szedte a védelmi pénzt gengsztermódra, majd felújították gyilkos

működésüket az Önkéntesek is. A lakosság embervesztesége 1971-ben közelítette a kétszázat, 1972-ben az ötszázat; még az erősen fölfegyverzett Királyi Csendőrségnek is sok volt a halottja és sebesültje.

1972. január 30-án, a Véres Vasárnapon, Derryben a brit ejtőernyősök belelőttek a békés (de betiltott) tüntetésbe, tizennégyen meghaltak. London végre elszánta magát: márciusban feloszlatták a Stormontot, bevezették Észak-Írország közvetlen kormányzását.

Stone Row – Lough Salt, Jean-Luc Pourroy, flickr.com

1973-ban Nagy-Britannia belépett az Európai Közösségbe**[8]**. Talán ezzel is összefügg, hogy komoly kísérletet tettek a konfliktus megoldására.

De a terrorszervezetek gyilkoltak tovább, a civil áldozatok száma stabilizálódott évi száz körül. Az emberek megszokták a riadókat, az útelzárásokat, a motozásokat; megtanulták, mikor hova nem szabad menni. A hűtött polgárháború rutinszerűen működött. 1985-ben megszületett az Angol–Ír Egyezmény. A brit kormány elismerte, hogy Írország nélkül nem orvosolhatja Észak-Írország bajait: rendszeresítették a kormányközi tárgyalásokat, állandó közös titkárságot hoztak létre Belfastban – voltaképp az egész Ír szigetre érvényes megoldás (távlati tervként valamiféle egyesítés) érdekében.

Az ultrák meghirdették az ellenállási mozgalmat, a protestáns terrorszervezetek fokozták az erőszakot – de tömegeket nem tudtak mozgósítani, az akció kudarcba fulladt. Az emberek megundorodtak az erőszaktól: nemcsak a másikét gyűlölték, hanem a „magukét” is**[9]**.

Friel írói pályájának kezdetét novellaskötetek és hangjáték-bemutatók jelzik. Ezek közül kiemelkedik a *Cass McGuire szerettei* **[10]**. A történet nem jellemzően észak-ír, játszódhatna bármelyik kivándorlókat adó európai országban. A hetvenéves Cass ötvenkét év után hazatér Amerikából, sikeres rokonai nem kérnek belőle, elhelyezik a jobbfajta szegényháznak beillő „Édenkertben” (azaz „idős honpolgárok szanatóriumában”).

Ami mégis észak-írré teszi, az a mítosz-gyártás. Az aljas, nyomorító hatalom szorításában a közrendű embert születésétől kíséri a sikertelenség; a frusztrációtól a büszke pózok, a fényes fabulák kínálnak szabadulást. (Akár a periféria túlsó végén, Oroszországban, lásd Gorkijt, az *Éjjeli menedékhely*t.)

> **nászútjukon vízbe fúlt**

Az otthon világába már beilleszkedett Trilby „edinburghi skót herceg” férjéről, aranyhajú gyermekeikről, Loire-menti kastélyukról regél – aztán kiderül, hogy részeges apja jóvoltából nyomorúságos tanítónői pálya lett a sorsa, és „azt se tudja, mi a különbség az ökör és

a bika között.”**[11]** Hasonlóan mesél Ingram úr aranyhajú táncosnő feleségéről, aki csodálatos nászútjukon vízbe fúlt – azaz megszökött valami német gróffal. (Cass az első mesét még elhiszi, csak utóbb tudja meg az igazságot; a másodikat már az igazság ismeretében hallgatja végig.)

Maga Cass az író szavaival „rettenthetetlenül bátor, nagyvonalú szellemként” érkezik haza. Ötvenkét évet gürcölt egy New York-i nyomornegyed egyik kávézójában; a házasságából meglógott hadirokkant tulajjal élt együtt; nem veti meg a töményet; és évtizedeken át küldte a havi tíz dollárt az öccséének. Aztán megtudja, hogy egy centet se költöttek el belőle, sikeresek, gazdagok, az egészet takarékba tették a nevére. Viszont nem bírják a pallérozatlan stílusát, a jópofának szánt vicceit, az illendőnél sűrűbben bekapott féldeciket: a presztizsére kényes családban ez tűrhetetlen.

Cass megszánja az élethazug mesélőket, fölismeri az élethazug mesék értelmét, és – ha nehezen is – követi a példát:

„Trilby: Mondjon nekünk valamit az amerikai vendéglátóiparról, Catherine.

Cass: Vendéglátó… persze, persze, az is volt… Én ilyen… ilyen belvárosi vendéglőben dolgoztam, tudják… olyan főpincér-féle voltam én ottan, csak nőben.”

Guildhall, Rory McSwiggan, flickr.com

Néhány keserves élmény után kialakul a legenda „a magas, szálegyenes és férfias, aranyszőke hajú, türelmes, szelíd pillantású” férjről, Cornelius Olsen tábornokról, aki „igen komoly nevet szerzett magának a legutóbbi háborúban.”

Friel 1961 után valószínűleg alaposan átdolgozta a darabot: az 1967-es változat a hangjáték-írás magasiskolája. A szerkezet gerincét Cass monológja adja, erre fűződnek föl a jelenetek: a családi körben játszódók az asszociáció szeszélye szerint, az otthonban játszódók a mítosz-gyártással vívott küzdelem logikája szerint: Trilby aranyszőke hercegét utóbb Ingram aranyszőke táncosnője követi, és csak végül mintázódik meg Cass aranyszőke tábornoka.

A magyar változatot (1968) Marton Frigyes rendezte, Cass Kiss Manyi, Trilby Bulla Elma, Ingram Ajtay Andor volt. A káprázatos előadást a Műsorszerkesztőség jelentése az érzelmes nyugati kispolgárság termékének minősítette.

Frielt a *Philadelphia, itt vagyok!* **[12]** tette nemzetközi hírű drámaíróvá. A címadó dal eredetileg Kaliforniát köszöntötte 1921-ben a Broadwayen, a *Bombo* című musical színpadáról; népszerűsége azóta is töretlen. Friel darabjában tucatnyi sort idéznek belőle, de a legfontosabb, a második sort magyarul mindig félrefordítva: az eredetit („Philadelphia, here I come / Right back where I started from") így: „Philadelphia, itt vagyok, / hol a kelő nap felragyog"**[13]**. Ami ezúttal súlyos hiba, mert az eredeti „ahonnan indultam, ott vagyok" komolyabban véve azt jelenti, hogy „csöbörből vödörbe pottyanok".

> magányos bűn

A csöbör: Ballybeg (Baila Beag / kis lakhely**[14]**). Falu Írországban, közelebbről Donegalban, ahol a családok minden délután térden állva elimádkozzák a teljes rózsafüzért, ahol az ír apa a huszonéves nőtlen fiát éhbérért dolgoztatja a családi boltocskában, ahol a huszonéves nőtlen fiú szüzességre (és megnevezhetetlen magányos bűnre**[15]**) kényszerül, ahol vándor kolompárok árulják a konyhai bádogedényeket – ahol a rezsim és az egyház hatalmából éppoly nyomasztó az élet, mint Synge idején volt, ha nem nyomasztóbb.

Innen készül kivándorolni az ifjú Gar (Gareth) O'Donnell. Az ő monológjai adják a darab törzsét. A monológ szót funkcionális értelemben használom, hisz a színen két én, két Gar évődik-vitázik-hülyül-dühöng: a Külső és a Belső**[16]**. „(*Külsőt látják az emberek, hozzá szólnak, róla beszélnek. Belső láthatatlan, ő a lelkiismeret, a rejtett gondolatok megtestesítője. Belső, a lélek, minden szereplőnek láthatatlan marad, szavait is csak Külső hallja.)*" Kettejük szövege virtuóz módon teátrális, gúnyos-öngúnyos, egymásnak feszül benne a nosztalgia és a szabadságvágy, a szakítás indulata és a hűség.

Nicholas Good, flickr.com

A cselekmény helye O'Donnellék háza, ideje a Gar indulása előtti este, illetve reggel. Hamar megismerjük Gar apját, S. B.-t, a község köztiszteletnek örvendő tanácsosát, aki

„Belső: Az idomítás csodája... És most következzék szokásos esti nyelvóránk. Kérem, ismételje lassan utánam: Ez a nap is eltelt.

S.B.: Ez a nap is eltelt.

Belső: Jól van! Jöhet a következő: Azt hiszem, nem lehet okunk panaszra.

S. B.: Azt hiszem, nem lehet okunk panaszra. ...

(*S. B. zsebkendőt vesz elő, kiveszi a műfogsorát, belegöngyöli, és a zsebébe rejti. Belső elégedetten felsóhajt.*)

Belső: Ah! Ez hát, amire vártunk: a meghittség, a bizalmasok közt megszokott teljes fesztelenség!”

Ez a szánalmas hülye idősödő férfiként vette feleségül Gar anyját, aki néhány évre rá meghalt; Gar évek óta reménytelenül próbál emberi szavakat kicsikarni belőle.

Vén trotty az első búcsúlátogató is, Boyle tanító: letarhálja Gart fél fontra (piás szegény), rátukmálja saját kiadású verseskötetét („némelyik kissé érzelmes”), megemlíti, hogy fölkérték „egy híres amerikai egyetem oktatási vezetőjének” – és hajdan szerelmes volt Gar anyjába, csak már azt is elfelejtette.

Berobognak „a fiúk”, Ned, Tom, Joe. Hitük szerint keményen kitesznek magukért a helyi rögbi-bajnokságban, és még keményebben a környékbeli nők „gerincre vágásában” – igazából állandóan le vannak égve, messziről kerülgetik a lányokat, és csak a piálásban vitézkednek. Túlkoros kamaszok, és Gart kevéssé vigasztalja, hogy sokáig egy volt közülük.

sorsdöntő beszélgetés

A monológ-dialóg törzs első oldalága nem jelen idejű, hanem emlék (flashback). Gar és Kate/Kathy szenvedélyes – bár tizennyolc éven aluliakat sem sértő – csókolózás közben azzal hitegeti egymást, hogy összeházasodnak. Aztán a Kate apjával, a szenátori rangú, sikeres ügyvéddel folytatott sorsdöntő beszélgetésen Gar hozzá se foghat a lánykéréshez, mert Doogan szinte mellékesen közli, hogy van férjjelöltjük, akinek „jó esélye van rá, hogy az itteni patikusi állást megkapja.”

Ilyen előzmények után kopog be Kate, vagyis immár Mrs. King, hogy elbúcsúzzék. Ilyen előzmények után ballybegi vélekedés szerint ez a búcsúbeszélgetés erkölcsileg aggályos. („Belső: Jusson eszedbe, férjes asszony.”) A frusztrációról s a fuccsba ment lehetőség fájdalmáról őszinte szó véletlenül sem esik. Kate tapintatos frázissal („Remélem, ott megtalálod a boldogságod…”), Gar dühödt frázissal hazudik:

„Külső: Ez az egész ócska lihegés az atyai és fiúi szeretetről, meg az érzelgős nagy szöveg hazáról és szülőföldről csak szájtépés, nyomorult szájtépés!”

Még tanúja lehet a két Gar S. B. és a Kanonok félpennys alapú dámajátszmájának, a két vén trotty előre bemondható, évtizedek óta ismétlődő közhelyeinek.

Dooega, Mayo, am_kaiser, flickr.com

Végül Gar megpróbál valami hitelesebb érzelem-félét kicsiholni az apjából; de mire megkarcolná a kérgesedett felületet, belefárad. Mikor pedig S. B.-ben fölmerül egy igazán érzelemdús emlék – a tízéves kisfiával közös boldog percek – már csak Madge hallgatja.

Madge majdnem olyan szerves része a monológ-dialóg törzsnek, mint (a két) Gar, akit fukarul fizetett házicselédként fölnevelt. A nulla érzelmi intelligenciájú szereplőgárdában – a Külső Gart is beleértve – ő az egyetlen, aki magas hőfokon érez, és ki is mutatja.

„Philadelphia, itt vagyok, / Csöbörből vödörbe pottyanok." A csöbör tehát a szellemi-érzelmi nyomorúság Ballybegje, ahonnan ép ösztönű ember, ha módja van rá, menekül. Hogy a vödör milyen, megmutatja a darab közepén a másik emlékjelenet.

A higgadt férj, Con, a mosolygós barát (házibarát?), Ben, a fecsegő Lizzy – mindhárman ötvenöt és hatvan között. A hajtóerő Lizzy, aki képtelen a legrövidebb történetet is végigmondani, mert közben három másikba belekap; a ballybegiekkel ellentétben túláradóan, önparódiába hajlóan érzelmes.

Az általa kínált Philadelphia – egy szálloda-mindenesi állás mellé – házat, kertet, kocsit, fridzsidert, színes tévét, ír lemezgyűjteményt jelent:

> istentelenül sivár

„Lizzy: (*sírással küszködve*) És ez az egész olyan istentelenül sivár, mert senkink sincs, akivel megoszthatnánk… Ez itt a húgom fia… öt lánytestvér egyetlen ivadéka… pedig egy vagyont költöttünk az orvosokra… de hiába, minden hiába… Ezért azt mondtam neki (*Connak*) 'Hazamegyünk Írországba', azt mondtam, 'Hazamegyünk, és felajánlunk mindent, amink csak van, Maire fiának'."

Jelenti tehát Philadelphia a „vödröt", a várható, elsöprő erejű, fojtogató érzelmi zsarnokságot, de azt a Ballybeget is, melyet a Belső Gar (ha a Külső nem is) halálig cipel magában.

A brit ejtőernyősök 1972. január 30-án lőttek a tüntetőkbe, tizennégy ember halálát okozva. Az incidenst követő Widgery-vizsgálat jobbára tisztázta a katonákat és a brit hatóságokat; „meggondolatlannak" minősítve a tüzelést, de elfogadva, hogy a katonák orvlövészekre és kézigránát-dobálókra lőttek. Évtizedekkel később egy új vizsgálat leplezte le a régi hazugságait.

*A díszpolgárok*at 1973. február 20-án mutatta be az Abbey, 27-én a Royal Court**[17]**. Friel nem hallgathatott, Dublin és London színházai pedig közösen demonstráltak a brutális erőszak és az otromba hazugságok ellen.

A cím – *The Freedom of the City* – fogós: *A város szabadságá*nak is fordítható**[18]**. Ami magyarul „Kinevezem önöket a város díszpolgárainak"**[19]**, az az eredetiben: „I'll give you the freedom of the city" – a precízen fordított magyar címre afféle díszoklevelet asszociálunk, az eredetire szabadságjogokat**[20]**.

Connor-hágó, Sean O Riordan, flickr.com

Friel nem hallgathatott. De nem is szólhatott úgy, ahogy addig. A műalkotást el kellett emelnie a témát adó eseménytől. Tehát nem 1972, hanem 1970, nem tizennégy halott a főtér kövezetén, hanem három a városháza kapujában. És sokkal inkább brechties**[21]** ál-dokumentumjáték, mint tragikomikus ír mítoszgyártó tépelődés.

A darab elején gumilövedékek, könnygázgombák, vízágyúk, a darab legvégén géppisztoly-sorozatok absztrakttá emelt hang- és fényeffektusa ad ízelítőt a közönségnek a történtek brutalitásából. A lényeg a gépezet működése. A gépezet része a Tudósító, a Ballada-énekes, a Pap, a Bíró, és bizonyos mértékig a Szociológus. A gépezetet egyetlen logika működteti, de minden alkatrésze a maga erkölcsi-politikai hasznát keresi.

A dublini – tehát nem észak-ír protestáns, hanem ír katolikus – rádió tudósítója a darab elején biztonságos megfigyelő-helyéről csak „a komoly rendőri és katonai erőket" látja, de buzgón szajkózza a hisztéria híreit, melyek szerint „vagy ötven fegyveres megszállta a városházát… és elbarikádozta magát."

Ugyanő a darab végén kenetesen tudósít „a rettenetes gyászról, amely mélyen belevéződött Szent Columcille ősi, nemes, szenvedő városának tudatába". Hibátlanul sorolja az ünnepi rekviemen megjelent méltóságokat, de az egyik mártír nevébe belebakizik.

harcos hazafiság

A kezdeti hisztériát a harcos hazafiság szólamára hangszereli a ballada-énekes: „egyik kezében pohár, a másikban palack", a hagyományos versfaragás szabályai szerint dalol először a „száz ír hősről, akik megszállták a városházát", s akikkel nem bír a brit katonaság. A száz hősből utóbb „három önkéntes" lesz, akik életüket adták „a szent célért". Hamisítatlan honfi-giccs.

A harcos hazafiságot moderato mollban adja elő a Pap a darab elején („Feláldozták életüket, hogy ti meg én, meg sok ezren hozzánk hasonlók, megszabadulhassunk az igazságtalan iga alól…")

Ugyanő a darab közepe táján – netán intést kapott a gépezet működtetőitől? – azt hirdeti, hogy „az a három ember, aki tegnap meghalt”, a békés és méltóságteljes mozgalomhoz csatlakozott „kártevő elemek” összeesküvésének áldozata, mely összeesküvés „a kommunizmus sötét poklába” akarja taszítani „ezt a keresztény országot”.

A keserű gúnnyal ábrázolt epizód-szereplők közül kirí a Szociológus. Dodds hol megértő, hol undorodó kritikusa a gépezetnek, de része is, mikor megindokolja a bánásmódot a kiszolgáltatott emberekkel. Egybefüggő előadásának négy részlete a darab különböző pontjain magyarázza a történteket, elsősorban talán az egyik főszereplőt, Csontost: „a szegénység szubkultúrája szembehelyezkedik ezzel a társadalommal… a beleszületett ember… nem képes uralkodni impulzusain… spontán és szenvedélyes reakciókra fokozottan képes… Valójában nincs jövőjük. És ha a mával nem boldogulnak, nincs más bizonyosságuk, mint a halál.”

Rathfran apátság, Irish Dominican Photography, flickr.com

Friel dühös szatírája a Bíró (voltaképp vizsgálóbíró) jeleneteiben a legsűrűbb: tanúi vagyunk, hogyan követi el a hatalom az utólagos justizmordot. A Bíró igyekszik a tisztességes eljárás látszatát kelteni, de minden erejével, minden agresszivitásával azt bizonyítja, amit eleve eldöntött: „az elvetemült terroristák" előre eltervezték, hogy „megszállják a városházát"; „tüzet nyitottak, amikor kijöttek."

Ha egy Rendőr nem látott lőfegyvert „a három illetőnél", azért nem látott, mert késve érkezett.

Ha két civil tanú fegyvertelen tetemekre emlékszik, „nyolc katona és négy rendőr eskü alatt tett vallomása" tanúsítja, hogy volt fegyverük, és tüzeltek is belőle.

Ha a Szakértő nehezen értelmezi a tetemeken található ólomszennyeződést, a Bíró rávezeti, hogy legalább az egyik fegyverhasználatát állapítsa meg.

Ha az elhunytak a városházából jöttek ki, „a tényekből nem lehet más következtetést levonni", mint hogy a törvény és a rend ellen tudatosan lázadva választották az épületet.

Nyilvánvaló az írói szándék Johnson-Hansbury vezérőrnagy kihallgatásakor. A tüntetés szétveréséhez és a három „terrorista" semlegesítéséhez kivezényelték „a Nyolcadik Gyalogos brigád és a Királyi Határőrezred egy-egy zászlóalját, a Harmadik Királyi Lövészezred két századát, az Ulsteri Királyi Rendőrség két ezredét, valamint tizenkét Saracen, tíz Saladin, két tucat Ferret harckocsit és négy vízágyút." Ennyi ágyúval lőni három verébre… Ezt az égést csak ordító hazugsággal lehet eltussolni.

keserű szatíra

A darabot a Bíró zárja, a keserű szatírát betetőző, pontokba szedett hazugság-sorral. A Widgery-vizsgálat ismeretében joggal föltételezhetjük, hogy az ál-dokumentumjáték minden eleme részben vagy egészben paródia. De minek tekintsük Michael, Lily és Csontos jeleneteit, amelyek a darab kétharmadát teszik ki? Valahonnan valahová vezető fejlődési ív híján drámának bajosan. Az ál-dokumentumjáték analógiájára talán valóságshownak.

A tragédiát az indítja el, hogy egy járőr tárva-nyitva találja az oldalajtót (miután az őrség kiment tömeget oszlatni); beijednek, és rádiótelefonon riasztják a parancsnokságot: „Ezek a kurva IRA-sok megszállták ezt a kurva városházát."

Ők hárman könnygáztól fuldokolva bebotorkálnak a polgármesteri fogadóterembe, összeismerkednek, fogyasztanak a repi italkészletből, vitatkoznak; a Vezérőrnagy ultimátumát hallván számba veszik indítékaikat és kilátásaikat, majd elindulnak a golyózápor elé. Drámai fejlődésük abban áll, hogy a „valóságshow" apró cselekvései, eszmecseréi során kibomlik jól körvonalazott, de szükségképpen sematikus karakterük.

Michael a munkanélküliségből konstruktív kitörést kereső fiatalember. „Tisztességes munkát, olyan otthont, ahol az ember tisztességes módon élhet, várost, ahol az ember tisztességen fölnevelheti a gyerekeit… Azt kell nekik megmutatnunk, hogy felelősségteljesek és tiszteletre méltóak vagyunk…" Ez a Pap által követelt „békés és méltóságteljes" magaviselet parancsa, és Michael kiscserkészi hittel követi.

Belfast, Nico Hogg, flickr.com

Lily tizenegy gyermek anyja, férje rokkant, két szobában élnek, „egy csap és egy vécé az udvarban nyolc család részére”. De nem jobb életet követelve vonul fel, hanem mert egyik fia mongol idióta. „Én őmiatta veszek részt ezekben a polgárjogi felvonulásokban… ott vagyok a sor közepén, és Declanért menetelek. Hallott ennél valaki is ostobább dolgot? Mert hát vonulhatok én egészen Dublinig, mit segít az az én Declanomon?”

belevág egy díszkardot

Csontos krónikus munkakerülő, a Pap ítélete szerint „kártevő elem”, Michael szerint „kődobáló, boltokat gyújtogató huligán”, bár Dodds leírása pontosabban illik rá: „beleszületett a szegénység szubkultúrájába,” tehát „szembehelyezkedik ezzel a társadalommal”. Vásott humorú anarchista, a valóságshow minden csínytevésének ő a motorja, kinyitja a bárszekrényt, töltögeti az italt, bekapcsolja a rádiót, polgármesteri díszbe öltözik, szivarra gyújt, felbiztatja Lilyt, hogy használja a telefont, beír a vendégkönyvbe, végül belevág egy díszkardot egy hajdani városatya egészalakos portréjába. Mondhatnánk, a vesztét érzi. Nem a derekasságát bizonygatja „nekik”: beint „nekik”, mert sejti, hogy majd bosszút állnak. (Ismert ír színpadi karakter a szkeptikus**[22]**, aki a bizakodók képébe vágja a kellemetlen igazságokat.)

„Áthágtad a határokat, öregem. Mert ez az övék, öregem, és a jelenléted maga a szentségtörés.” És e valószínűtlenül korai pillanatban hozzáteszi: „Vagy le is lőhetnek.”

„Ők” a hatalom, övék a reprezentatív épület, övék a fegyver, övék a hivatalos propaganda. Azért kell szembeszállni velük.

Frielt a Bostonban 1979-ben bemutatott *Hitgyógyász* **[23]** avatta világklasszis drámaíróvá.

A cselekmény könnyen összefoglalható: áll egy férfi a színpadon, beszél, sötét; áll egy nő a színpadon, beszél, sötét; áll egy másik férfi a színpadon, beszél, sötét; az első férfi áll a színpadon, beszél, sötét.

Négy monológ – hihetetlenül intenzív drámai élmény. „Cselekmény" nincs, de vannak történetek, melyeket a szereplők elmesélnek.

Elsőként Frank – A Fantasztikus Francis Hardy Hitgyógyász – a darab gravitációs középpontja.

Bemutatja mesterségét (hivatását? művészetét?); s a két hozzá láncolt embert, Teddyt, a menedzserét (aki otthagyta érte „Miss Mulatót és az ő Három Galambját, továbbá egy Rob Roy nevű bágyadt agarat, aki egy dudából hangokat varázsolt elő"**[24]**), és Grace-t, a szeretőjét („Aki etetett, mosott-vasalt rám, dajkált, kibírt. Megmentett attól, tudom, hogy halálra igyam magam… Soha nem kérte, hogy elvegyem…")

Elmondja, hogyan zajlik egy átlagos szeánsz („Csupa haldokló falu. A kápolnák, a faluházak, az iskolák – mind egyforma, mind használatlan… Rendszerint kora este érkeztünk a furgonnal. Felraktuk a plakátot. Elrendeztük a székeket, a padokat. Az ajtóhoz odaraktunk egy asztalt az adományoknak. És amint besötétedett, kezdtek néhányan beóvakodni… És amint széktől székig haladtam a bénák és a vakok, a torzak, a süketek és a meddők között… Csak ültek, abban a tudatban, hogy én majd kitalálom, mi a panaszuk, csöndesen, nagyon csöndesen. Nyomorultan. Megalázottan. Feszülten.")

Donegal, Will Bakker, flickr.com

Elmondja, hogy ment át egy Kinlochbervie nevű faluból („Sutherland megyében, annál északabbra Skóciában nemigen lehet fölmenni. Festői kis hely, nagyon csöndes, nagyon szép, a Külső Hebridákra néz, szemközt a Lewis szigetre…") húsz év után Dublinba, az anyja halálos ágyához, és hogy sírt együtt az apjával.

Aztán „tizenkét évre rá… augusztus utolsó napján Stranraerből átkeltünk a kompon Larne-ba, és még az éjjel átmentünk Donegalba. Ott pedig megszálltunk egy vendéglőben, igazából csak söröző volt, egy Ballybeg nevű falu szélén, Donegal városától nem messze." (Mint tudjuk, Gar O'Donnellék lakhelye.) A sörözőben meggyógyítja egy farmer ujját („görbe volt, mint a karom… Én az ujját a két tenyerem közé fogtam, ott tartottam, neki meg a szemébe néztem…. Amíg beszélt, én

masszíroztam az ujját. Amikor pedig elhallgatott, kinyitottam a tenyerem, és elengedtem. S az ujja egyenes volt és egészséges.”), amiről a többieknek eszébe jut a balesete miatt életfogytiglan tolószékre ítélt McGarvey, és elmennek érte.

A történet itt megszakad – Grace következik.

„Traumatikus élményen esett át, abszolúte rettenetes élményen”, Londonban él, részmunkaidőben dolgozik, idegorvosi kezelés alatt áll; ugyanazt a történetet meséli. Pontosabban ugyanazon évek történeteit.

> csinált egy fakeresztet

A ráolvasás-szerűen sorolt helynevek között makacsul visszatérő Kinlochbervie ugyanaz a „nagyon kis falu, és nagyon távol esik, egészen fönt, északon, Sutherland megyében, annál északabbra Skóciában nemigen lehet fölmenni.” De Grace-nek azt a helyet jelenti, ahol a halva született csecsemőjét eltemették. („Frank csinált egy fakeresztet a sírra, lefestette fehérrel, és ráírta, hogy Francis és Grace Hardy Újszülött Gyermeke – nevet nem írhatott, a gyermek halva született – csak így: Újszülött Gyermeke… És nem volt pap a sírnál – éppen csak Frank mondott pár imát, amit ott talált ki.”) Szóba kerül a férfi családi gyásza is: máskor és másutt. („Valahol Walesben jártunk, mikor értesítették, hogy meghalt az apja. Egyedül ment haza. És mikor visszajött, úgy beszélt az esetről, mintha az anyja halt volna meg… Csak az a bökkenő, hogy amikor először találkoztunk, az anyja már évek óta halott volt.”) A közös történet egyes mozzanatai nem passzolnak, olykor kifejezetten cáfolják egymást.

Új információként Grace elmeséli azt a pár napot, mikor hét év házasság után otthagyta a közös nyomorúságot, és hazament Észak-Írországba („Yorkshire-i asszony… soha nem kérte, hogy elvegyem…”) az előkelő családjához. Apja, a nyugdíjas, szélütött-szenilis bíró kilenc hónap felfüggesztett börtönről szónokol neki, amiért diplomás ügyvédnő létére megszökött „a csepűrágóval”, és szégyent hozott a családra. „Egy éjszakára rá megint ott voltam a norfolki tehénistállóban, a nedves

matracon, és Frank arcát, vállát, mellét csókolgattam, és… aztán megint teherbe estem, és ez… lett az a ráncosra ázott, lila-arcú baba, aki azon a réten van eltemetve, Kinlochbervie-ben, Sutherland megyében, Skócia északi részén…”

Majd következik a ballybegi este és éjszaka története; jelentéktelen módosulás, hogy az életfogytiglan tolószékre ítélt McGarvey már ott ül a többiek között a söröző̈ben; és hogy a hitgyógyításhoz a társaság kimegy a ház mögé, az udvarba.

Mussenden, john.purvis, flickr.com

A Frank és Grace iránt egyképpen rajongó, tehát részrehajlással kevéssé gyanúsítható Teddy aztán logikus időrendbe szedi az ellentmondó elbeszéléseket. Egy évvel Frank, és egy nappal Grace halála után. Bár talán ő is módosít a történeten: egy pontba sűrít három sorsdöntő eseményt. „Egy bizonyos este, Walesben, kérem szépen. Egy Llanblethian nevű faluban, méghozzá. A régi metodista templomban, tíz shillingért az enyém egy estére. Egy héttel karácsony előtt. És teljesen le vagyunk égve. És… Gracie meglépett, ki tudja, hova.” E nyomorúságos, hóeséses estén ér vissza Gracie Észak-

Írországból. És kibomlik az egyszeri, soha nem ismételhető csoda története, melyre Grace épp hogy utalt („amikor az az öreg gazda 200 fontot adott neki, amiért kigyógyította a sántaságból”). „Végül aztán – most már inkább kilenc felé járunk – lassan kezdenénk összepakolni, mikor nyílik az ajtó, és bejön tíz ember… Van két gyerek, azt tudom; az egyiknek egy ilyen bazi nagy daganat az arcán. Aztán van egy mankós nő. Aztán egy másik fiatal nő, egy síró csecsemő gyerekkel a karjában. Aztán van egy fekete szemüveges fiatalember, azzal a vak embereknek való fehér bottal. És még öt vagy hat másik – nem emlékszem –, úgy értem, honnan tudtam volna, micsoda este lesz, nem igaz? Ó, igen, és egy öregúr, egy gazdaember – sánta – a lányára támaszkodik, úgy jön be. Akárhogy is, akkor este, abban a régi metodista templomban, a Llanblethian nevű faluban, Glamorganshire megyében, Walesben az történt, hogy aki ott volt, egytől egyig meggyógyult. Tíz ember. Mind helyrejött.”

fiú lett volna

S egy terhességnyi idő (s egy groteszk interlúdium) után következik Kinlochbervie, a halvaszülés teljes, rémséges története; azzal a különbséggel, hogy Frank meglép a vajúdó nő mellől (nem Dublinba, estére visszaér, csak járt egyet), Teddy vezeti le a szülést („Úristen, ha csak rágondolok. Gracie a régi esőköpenyemen fekszik a furgon platóján… kiabál utána, sikoltozik utána… és az a sok vér… a meztelen lába feszíti, rúgja a vállamat… „Frank! – sikítja – Frank! Frank!” – én meg mondom neki „Édes szívem, mindjárt jön – mindjárt jön, szívem – már úton van – bármelyik percben itt lehet”… és aztán az a – az a kis, nedves dolog, a fekete arca, a fekete teste, egy aprócska kicsi valami, mérhetetlenül kicsi…. fiú lett volna…”)

Teddy ássa meg a sírt, teszi rá a fakeresztet.

Majd elérkezünk a ballybegi este történetéhez. Teddy se meséli másként, csak kiemeli Grace szerepét, hogy énekelt (ezt Frank is említi pár szóval), és milyen gyönyörű volt. De már a sikeres gyógyításról sem szól, mert „ünneplésképpen leittam magamat – lassan, tudatosan, boldogan besikeráltam! És valaki nyilván felcipelt az emeletre, és lefektetett, mert aztán már csak arra emlékszem, hogy Gracie üti-veri a mellemet, és kiabál, és zokog, hogy „Kelj fel, Teddy! Kelj fel! Valami rettenetes dolog történt! Valami iszonyatos!”

Frank második monológja, sokféle emléktöredék szeszélyes fölidézése után, lezárja a történetet, a kiteljesedéshez vezető út történetét. A négy férfi elment McGarvey-ért, Teddy alszik, Grace rendet rakott és lefeküdt, Frank négyszemközt marad a kocsmárossal. „Eriggyen innét a pokolba, még mielőtt megjönnek, hallja! Én ismerem ezeket – irgalmatlan, vérszomjas emberek. És maga semmit se tehet McGarvey-ért – semmit: senki nem tehet semmit McGarvey-ért. Maga is tudja." „Tudom." – mondtam. „De ha nem tesz érte semmit, hallja-e, akkor megölik. Ismerem őket. Megölik." „Ezt is tudom."

A négy férfi megérkezik McGarvey-val, kihívják Franket az udvarba. Az utolsó percek aprólékos megfigyelése következik.

SiYH, flickr.com

„Szeptemberi reggel volt, nem sokkal pirkadat után.

Az udvar szabályos négyszöget alkotott, az épület hátoldala és három magas kőfal fogta keretbe.

Majdnem a négyzet közepén, de nekem kissé balra egy traktor állt, meg egy utánfutó. Az utánfutóban, hátul, négy szerszám: egy balta, egy pajszer, egy nagykalapács és egy vasvilla. Az utánfutó oldalának voltak támasztva.

És McGarvey. Persze, McGarvey. Roskadtabb volt, mint gondoltam. És fiatalabb. A keze türelmesen összekulcsolva a térdén; a lábfeje befelé fordítva; a feje kissé félrehajtva. Végtelen türelmű, mélységesen beletörődő alak, mi mást képzelne az ember. Irgalmatlan vérszomjnak nyoma se rajta.

És bár tudtam, hogy semmi se fog történni, az ég adta világon semmi, elindultam feléjük, át az udvaron.

És ahogy haladtam feléjük azon az udvaron át, és felajánlottam nekik az életemet, akkor először, éreztem, egyszerűen és őszintén, hogy hazaértem.”

Ennyi a történet. De mitől lesz a négy monológból dráma? Mi teszi nagyszerűvé a darabot?

Az ellentmondások és az azonosságok. Angol vagy ír volt Grace? Házasok voltak? Volt gyerekük? Melyik szülője halt meg Franknek, és mikor? Melyikük akart visszamenni Írországba? Ugyanakkor miért ismétlődik (lényegét tekintve) Kinlochbervie, és szó szerint a Ballybegbe vivő utazás leírása? A darab ereje a monológok szereplőnként eltérő megírásában rejlik.

Teddyé a szerkezeti elemek (blokkok) éles, rikító ellentétét jelenti. Két ólomsúlyú blokk van: a szülés Kinlochbervie-ben és Grace holttestének azonosítása a paddingtoni hullaházban. Előttük-utánuk afféle interlúdiumképpen emlékek és eszmefuttatások a dudaművész agár tehetségéről és szexuális szokásairól, s a felhőtlenül boldog ballybegi este története.

> **mindig a szeretője**

A mély depresszióval küszködő Grace monológját Frank határozza meg. Grace önkínzó pontossággal idézi föl a férfi kényszeres, gyűlöletes átigazítási szokásait: „ …folyton váltogatta a nevemet. Hol Dodsmith voltam, hol Elliot, hol O'Connell, hol McPherson – ahogy épp az eszébe jutott; hol Yorkshire-ból jöttem, hol Kerry-ből, hol Londonból, hol Scarborough-ból, hol Belfastból; …és nem vagyunk házasok – a szeretője vagyok – mindig a szeretője …"

De a szökés és az apjával való konfrontáció is bizonyítja: Franken kívül nincsen számára más. Ezért hazudja bele a szülés történetébe Franket, mint tevékeny segítőt.

Tudja, hogy a férfi lényege „ez a tehetség, mesterség, adomány, művészet, mágia, aminek ő birtokában volt, ami meghatározta, ami gondolom, a lényegét adta." Mindenkit kirekesztő titok („produkció előtt ez a kirekesztés – nem, inkább kitörlés – ez a kitörlés abszolút volt: kiirtott a világból"); keserves átok („amikor nem ment a produkció – s az utolsó két évben egyre ritkábban ment, s ő egyre kétségbeesettebbé vált – olyankor foggal-körömmel rontott nekem, mintha én volnék a felelős… Én persze védekeztem. És ízekre szedtük egymást."); sorsszerű vonzerő („Igazából nem volt szép. De amikor kilépett az emberek elé, és járt-kelt közöttük, és megérintette őket – még ha gyakran félrészeg volt is – áradt belőle valami különleges… ragyogás. Én pedig ott ültem, és néztem, és nemegyszer rajtakaptam magam, hogy azt mondom: „Ó, te szerencsés némber.")

Bármilyen közhely, nem tud Frank nélkül élni.

Dave Rutt, flickr.com

Frank két monológja a legnehezebben megfejthető, hisz az ő személyisége a legbonyolultabb. A történetet ismerjük. A hazugságokon átlátunk, bár van néhány elképesztő („Szerettem volna, ha van gyerekem. De ő meddő volt. Különben is, az életvitelünk nem lett volna alkalmas. Talán meglett volna benne a… tehetség. És talán jobban kezelte volna, mint én. Igen. Egy gyerek, az valami lett volna.")

A személyiség és a darab kemény magva természetesen a hitgyógyítás. A *Nyugat-Glamorgani Krónika* míves fogalmazásában így: „Valóban emlékezetes esemény történt Llanblethian régi metodista templomában tavaly december 21. éjszaka, mikor is egy utazó ír hitgyógyász, név szerint Francis Harding… tíz helybélit meggyógyított oly különböző betegségekből, mint a vakság, illetve a gyermekbénulás. Hogy ezeket a

megdöbbentő gyógyulásokat az önszuggesztió idézte elő, avagy Mr. Harding csakugyan valamiféle földönkívüli erő birtokában áll… azt egyelőre nem áll módunkban megítélni.”

A komoly önvizsgálat tükrében így: „Hitgyógyász – hitgyógyászat. Mesterség inaskodás nélkül, lelkipásztorkodás felelősség nélkül, elhívatás nyáj nélkül… És amikor működött, amikor ott álltam egy ember előtt, és rátettem a kezemet, és végignéztem, amint egész emberré válik a szemem előtt, azok diadaltól mámoros éjszakák voltak, a beteljesülés éjszakái… – mert az életemet aláásó kérdések olyankor jelentéktelenné váltak, és tudtam, hogy arra a pár órára egész lettem és önmagam teljességében tökéletes.

hitbe vetett hit

Hanem a kérdések, a kérdések… *Páratlan és félelmetes tehetséggel ruháztattam-é fel?* – Uramisten, igen, sajnálattal közlöm. És gondolom, a másik véglet így szólt: Szélhámos vagyok-e? – ami, persze, gondolom, nonszensz. S a két abszurd túlzás között a lehetőségek száma légió. Mi ez: szerencse? – ügyesség? – illúzió? – öncsalás? Pontosan miféle hatalomnak vagyok birtokában? Fölidézhetem? Mikor, hogyan? A szolgálója vagyok? Abban áll, hogy képes vagyok valakit eltölteni a belém vetett hittel, vagy az önmagába vetett gyógyító hitet keltem föl benne? Végbe vihetném a gyógyítást hit nélkül is? De milyen hit kell hozzá? Önmagamba? – a lehetőségbe? – a hitbe vetett hit? És ez a hatalom fogyatkozik-e bennem? Lassan már csak játszod a szerepet, igaz-e? Már csak a jelmez vagy, igaz-e?… Buta dolog, ugye? Tekintettel arra, hogy tíz esetből kilencszer a világon semmi sem történt. De ezek rajzottak körülöttem mindvégig, ezek a szűnni nem akaró, gyötrő, őrjítő kérdések, amik szétrohasztották az életemet. Aztán ha már a torkom fojtogatták, whiskey-vel némítottam el őket. Az hatott egy darabig… De egyet mondhatok maguknak: egy dolgot tudtam, egy dolgot mindig tudtam, elejétől fogva mindig tudtam, részegen, józanon, mindig tudtam, mikor nem történik majd semmi.”

Minden kritikai elemzés fölteszi a kérdést (egyszerűsítsük le): Mit akar Friel mondani? Mi a hitgyógyászat? Ki a hitgyógyász? A darab hál’ istennek nem allegória, nem kell egyenként lefordítani az elemeit. A központi szimbólumot sem kell megfejteni. A

történet elég dús szövésű ahhoz, hogy akár szó szerint vegyük: ír hitgyógyász hazamegy Írországba meghalni. („… gondolom, mindig tudtam, hogy előbb-utóbb ott végezzük.”) Aztán a fogalmat kiterjeszthetjük így: bármilyen nemzetiségű művész (író, festő, zeneszerző) hazamegy meghalni.

Hisz minden művész varázsló is egyben, valamint lelket gyógyító csepűrágó.

Belfast, Jeremy, flickr.com

A Frielt világhírűvé tevő, következő darab bemutatója 1980. szeptember 23-án volt Derryben, a Field Day színházban**[25]**. A Field Dayt (terepgyakorlat, a két szó rímel a két alapító nevére) az író és Stephen Rea színész alapította Seamus Heaney és más irodalmárok, zenészek társaságában, hogy a hivatásos színházaktól függetlenül bemutassanak évi egy darabot, és kezdjék felrázni apátiájából az észak-ír társadalmat.

A cselekmény 1833-ban játszódik Donegalban, közelebbről Baile Beagben. Az eredeti cím, *Translations* (fordítások) az akkor és ott együtt élő két nyelvre, a többségi írre és a kisebbség által használt angolra utal. A szöveg mindvégig angol, az ír-gael nyelvű szereplők is angolul beszélnek; az író egyértelműen jelzi a nyelvhasználatot. A két nyelv közötti közlekedést az teszi szükségessé, hogy angol utászok érkeznek a településre azzal a megbízással, hogy készítsenek pontos térképet az országról. A szereplők többször kísérletet tesznek a maguk vagy a másikak nyelvének meghatározására.

A hadsereg által fizetett – bailebeagi – tolmács, Owen így: „Az a dolgom, hogy eme fura, archaikus nyelvet, melynek használatában ti úgy megátalkodtatok, őfelsége derék angoljára fordítsam."

> a remény és az öncsalás

A helybéli iskolamester, Hugh, az angolról: „… némelyikünk olykor – bár természetesen a község határán kívül – beszéli, de általában akkor is adásvételi célzattal, melyre Lancey úr (az utászok kapitánya) anyanyelve, úgy tűnik föl, kiváltképpen alkalmas." Ugyanő az írről: „Igen, gazdag nyelv, főhadnagy úr, tele a képzelgés, a remény és az öncsalás mitológiájával – szintaxisa dúskál a holnapokban. Ez a válaszunk a sárkunyhókra, az örök burgonyaevésre; egyetlen módszerünk arra, hogy megfeleljünk a szükségképpeninek."

A szép, fiatal Maire szerint: „Mindnyájunknak meg kellene tanulnunk angolul… A Felszabadítónk**[26]**… szó szerint ezt mondta: A régi nyelv a modern fejlődés gátja."

Az angol nyelv döntő fölényét előre jelzi a kötelező népoktatás**[27]** híre:

„Bridget: … hatévesen kezdi el az ember, és tizenkét éves koráig nem szabadul… minden háztól minden gyermek köteles mindennap bemenni, és egész nap ott lenni… És amint az ember beteszi a lábát, egyetlen ír szót nem hall többé. Megtanítják angolul, és minden tantárgyat angolul tanítanak."

Baile Beagben az oktatást addig az iskolamester (részegsége esetén a fia, Manus) által működtetett „zugiskola” jelentette: tanítottak elemi írás-olvasást, számtant, de akár haladó latint-görögöt is. Az új iskola vezetésére – érdemei jogán – Hugh pályázik. Természetesen nem fogja elnyerni az állást.

Ulster, Dave Rutt, flickr.com

A két nyelv első találkozása tiszta bohózat: Lancey kapitány „először úgy szólal meg, mintha gyermekekhez beszélne: árnyalatnyival hangosabb a kelleténél, és kínosan tagol minden szót.” Miután kísérlete vihogást vált ki a falusiakból, Owen megígéri, hogy fordít. (A Molière *Úrhatnám polgár*ából ismerős módon.)

„Lancey: Őfelsége kormánya elrendelte, hogy ezen országról most először átfogó térkép készíttessék az általános háromszögelés elve alapján; ez magában foglalja a részletes hidrográfiai és topográfiai információkat is, melyek alapján a hat hüvelyk az

egy angol mérföldhöz léptékű térkép elkészül.

(*Owenre néz*)

Owen: Egész Írországról új térképet csinálnak.

(*Lancey Owenre néz: ez minden? Owen biztatólag mosolyog, és jelzi: lehet folytatni.*)"

A darabnak magyarul a *Helynevek* címet adtam. A hat hüvelyk léptékű térképen ugyanis csak az angol hatóság számára értelmezhető, angol szájjal kimondható helynevek szerepelhetnek. (Ezekért felelős Owen és a főhadnagy.) Az eredmény: az ír név rendszerint durva angol átírásban, vagy egy új, sosem volt angol név. (Ami szükségképpen emlékeztet az 1920 utáni román, csehszlovák, szerb-horvát-szlovén soviniszta rezsimek eljárására.)

Fordítói megjegyzésem: „Az eredetiben az ír helynevek gaelül állnak, amíg hatósági parancsra nem angolosítják ezeket. Erről szól a darab. Van néhány angol helynév is, természetesen angolul. Ha a helyneveket lefordítatlanul hagyom, a darab nem szól semmiről. Ha csak az angol helyneveket magyarítom, épp a méltóságukban megcsúfolt írektől idegenítem el az olvasót. Ha csak a gael helyneveket magyarítom, angol szavakat hagyok a darabban, melynek amúgy teljes szövegét lefordítottam.

> **istenkísértés**
>
> Kizárólag az istenkísértést éreztem logikusnak. A magyarításhoz Orbán Balázs**[28]** adta a legtöbb ötletet. A közismert helyneveket természetesen változatlanul hagytam."

A cselekmény a kezdeti „idill" után tragikusba fordul. A romantikus ír-barát, botcsinálta katona Yolland beleszeret a szép Maire-be, aki viszontszereti. A betyárnak/fölkelőnek állt Donnelly-ikrek elrabolják Yollandot, talán meg is ölik. A lappangó konfliktusok ezután sorra robbannak. Az utászok parancsnoka fegyveres alakulatokért küldet, megszervezi a kutatást, melynek eredménytelensége esetén a következőket helyezi kilátásba:

„Lancey: A jelen időponttól számított huszonnégy órával kezdődőleg „Kistanás” teljes állatállományát megsemmisítjük.

(*Owen Lancey-re mered*)

Azonnal fordítsa!

Owen: Holnap ilyenkor ami lábasjószágot Kistanyáson találnak, lelövik – hacsak meg nem mondja valaki, hol van George.

Dave Rutt, flickr.com

Lancey: Amennyiben az említett intézkedés eredménytelen maradna, a jelen időponttól számított negyvennyolc órával kezdődőleg kitelepítjük a lakosságot, és megsemmisítünk minden lakóépületet a soron következő területeken…

Owen: Ilyet csak nem…!

Lancey: Végezze a munkáját! Fordítson!

Owen: Ha addigra sem lelnek rá, holnapután ilyenkor elkezdik a kilakoltatást, és lerontanak minden emberi lakhelyet a következő tanyákon…

Lancey: (*listáról olvassa*) „Sertésdomb."

Owen: Disznóvár.

Lancey: „Forró Föveny."

Owen: Gyöngyöstorka.

Lancey: „Feketekó."

Owen: Feketekő.

Lancey: „Fennsík."

Owen: Fejérláz.

Lancey: „Királyszikla."

Owen: Királyfő."

Lancey csupán a szolgálati szabályzatban előírtakat foganatosítja. De ez elég, hogy a falusi legények beálljanak a fölkelők közé. És hamarosan Owen is csatlakozik hozzájuk.

A darab alaphelyzete – mint nehéz sorsú népeknél annyiszor – maga a történelem. A Donnelly-ikrek a brutálisan levert 1798-as fölkelést folytatják; a falusiak minduntalan érezni vélik az „édeskés szagot", a rothadó krumpli-hajtások szagát, az 1845-49-es iszonyatos éhínség előhírnökét.

1798 a minden gyöngébbet lenéző-leszóló Hugh eltékozolt tehetségére is magyarázatot ad:

> **a mieink utáni vágy**

„Hugh: Ama tavaszi reggelen, 1798-ban. Csatába indultunk… Két ifjú hős, vállukon lándzsa, zsebükben az *Aeneis*… Istenek voltunk ama reggelen; én ráadásul nemrég vettem nőül a *saját* istennőmet, Rectainn leánya Fekete Caitlinnt, nyugodjék békében. És hogy elhagyom őt s a bölcsőben szunnyadó fiamat – az is csupa hősiesség volt… Így meneteltünk – meddig is? – Vargyasvölgyig. Huszonhárom teljes mérföldet egyetlen nap alatt. És ott, Phelan kocsmájában, ránk tört a honvágy, akár Odüsszeuszra, a mi Ithakánk után. A *desiderium nostrorum* – a mieink utáni vágy. Nekünk a *pietas* régebbi, csöndesebb dolgok iránti kötelességérzetet jelentett. És az volt életem leghosszabb huszonhárom mérföldje, hazafelé."

Fölesküdni egy ügyre, és megúszni a hősi halált! Erre csak a tipikus ír megoldás ad gyógyírt: berúgni, de úgy, hogy átessen a bölcsőben szunnyadó fián, újra meg újra berúgni, hogy a saját istennőjét halálba hajszolja.

A darabot átszövik a más-más kontextusban ismétlődő motívumok. Jóval Lancey után Yolland a szerelmi jelenetben „hangosabb a kelleténél, és kínosan tagol minden szót." Ugyanitt Yolland és Maire vall szerelmet egymásnak a felváltva sorolt helynevekkel, jócskán Lancey és Owen dermesztő kettőse előtt. Ugyanilyen motívumként működnek Hugh megismétlődő A. B. (de soha nem C.) felsorolásai, vagy a többszörösen hivatkozott, bár színre nem lépő Donnelly ikrek.

A dús szövetű darabban lépten-nyomon találkozunk tragikus-groteszk félrecsúszásokkal.

Szentháromság templom, Ballylesson, Snapshooter46, flickr.com

Manus nem pályázza meg az állami iskola igazgatói állását – pedig méltó és esélyes volna rá – mert felelősnek érzi magát az apjáért, aki csecsemőkorában megnyomorította.

Maire mellőzi Manust, aki az íratlan törvények szerint szerető, jó férje lehetne, mert minden észszerűség dacára beleszeret Yollandba.

A Donnelly-ikrek az írségbe szerelmes Yollandot rabolják el (ölik meg?), nem egy profi katonát.

A brutális gyarmati eljárást levezénylő Lancey alapvető szándéka szerint józan reformer, aki „Írország érdekeinek előmozdítására és a méltánytalan adózás terheinek mérséklésére törekszik.”

A darab történelmi tanulságát végül a megbecsülésünkre kevéssé méltó Hugh mondja ki: „Ezeket az új neveket meg kell tanulnunk… Meg kell tanulnunk, hogy sajátunkként használjuk őket. Honossá kell idomítanunk őket. A saját új otthonunkká.”

Az ír nép nyaktörő utat járt végig, hogy az idegen nyelvű térképen önmaga maradhasson. S a huszadik század eleje óta angolul hatékonyabban küzd a maga nemzeti függetlenségéért és kultúrájáért, mint korábban bármikor.

Az *Indulatmondat*ot**[29]** 1982-ben mutatta be a Field Day Derryben. Szándéka szerint – hisz azonos díszletben játszódik – a *Helynevek* bohózati párdarabja. A szín eredeti (pontosabban 1900 és 1930 közötti) formájában helyreállított zsúptetős tengerparti paraszthá̧z Ballybeg határában. Kétszárnyú faajtó, falépcső a felső szintre, három láncos facölöp, melyekhez a teheneket fejéshez, illetve éjszakára kikötötték; minden bútor, használati tárgy „hiteles”, vagyis echte.

> a népi kultúra rajongója

A ház egyik tulajdonosa, a helyzeteket s a nőket ügyesen kezelő Jack cselt fundál ki barátja, az élhetetlen Tim megsegítésére: utóbbi mint tulajdonos fogadja szerelmét, Susant és annak apját, dr. Donovan szenátort, a népi kultúra rajongóját, aki könnyen elintézheti neki, hogy bölcsészkari tanársegédi állásában véglegesítsék. Egy óra múltán a vendégek távoznak, Jack kiviszi Timet a buszhoz, és hazahozza Evette Giroux-t egy kellemesnek ígérkező hétvégére.

Az alap-cselt Jack utóbb megtoldja: beállít, mint a közelben lakó német Sóder Marty, és a házért egy vagyont kínál, melyet Tim visszautasít, amivel még inkább imponál Dr. Donovannak.

A dolog épp elég meredek, ráadásul (bár sejtelmük sincs róla) a házban ott vendégeskedik Tim tanszéki kolléganője, diákkori szerelme, Claire.

Tim irtózik a cseles szereptől, mégis próbálja eljátszani. Így amint a látogatók megérkeznek, egyre többet, egyre bolondabbul kénytelen hazudni. Kínjában hazudik és lelkifurdalásosan, amitől még groteszkebb az egész. Amikor végleg belegabalyodik a bohózati hazugsághálóba, Jack elhíreszteli róla, hogy dührohamokkal terhelt súlyos idegbeteg.

Dave Rutt, flickr.com

Dramaturgiai szükségszerűség, hogy a néző rokonszenvét a jószándékú, élhetetlen Tim élvezze, de az is, hogy ő legyen a bohózati kárvallott. Ő az, akinek zsebéből Claire, a kaján ír tündér dr. Donovan és Susie szeme láttára kivarázsolja hol a melltartóját, hol a bugyiját, és rá hagyja a magyarázatot. Ő az, aki ellen bosszút esküszik a „cserepes" (szerényebb kandalló):

„Tim: (lehajol, hogy jobban megnézze, abban a pillanatban visszacsap a füst a kéményből) Jaj, istenem! (megtántorodik, patakzik a könny a szeméből, lihegve botorkál; lekapja a szemüvegét, megtörli a szemét, megtisztítja a szemüveget.)" A jelenet a darab során hatszor ismétlődik, rendszerint amúgy is kínos helyzetben.

> általános zűrzavar

Bár nem minden tárgy pikkel éppen Timre: a kétszárnyú ajtó a tengeri szél egy-egy rohamára váratlanul kinyílik („valami baj van a retesszel") a darab során ötször; a huzat két ízben a petróleumlámpát is elfújja, hosszabb-rövidebb időre sötétbe borítva a színt, fokozva az amúgy is általános zűrzavart.

Van végül a tökéletesen ártalmatlan három láncos facölöp. Dr. Donovan szenátor, akinek népnemzeti frázisait a fiatalok többször parodizálják, kis lírai történetet improvizál:

„Az asszony a tűz mellett kötöget, a gyermekek körben a lábánál. Én pedig belépek, és bevezetem legdrágább e világi vagyonomat: a tehenemet! Ő... lassan, nyugodtan átbattyog a konyhán, majd itt megáll, hogy bevárjon; fejét a cölöphöz hajtja, ahová már jó előre odakészítettem egy nyaláb szénát. ... fogom a sajtárt, a zsámolyt, és odaballagok. Fölemelem a láncot. (*Végigjátssza*) Nyugodtan átvonom a nyaka fölött, majd ezzel a kis kapoccsal rögzítem. Így ni. Akkor aztán megfejem a tehénkét... Varázsos jelenet, nemde? Igénytelen kis jelenet, mégis valahogy lelkem gyújtópontjába világít."

A darab végén Jack, akinek minden szóba jöhető női szereplővel volt legalább egy flörtje, és mindet ugyanavval a szöveggel szédítette, képtelen megzabolázni a kárörömét:

„Micsoda rohadt, mocsok egy nap!… Mégis szerzett nekem egy pillanat abszolút gyönyörűséget: bejöttem, valaki lámpát gyújtott – és ott állt dr. Dagály négykézláb, és rinyált, mint eb a karó közt!… Gondolom, azt kívánta bemutatni nektek, hogy kötötték meg a teheneket annak idején."

De az ő kiszabadulását már nem látjuk: a ház föltehetőleg ráomlik a szereplőkre.

Belfast, El Mambo Taxi, flickr.com

A bohózat egyre újabb ötletekkel szolgál: például Tim nem minden hazugságot maga talál ki, némelyiket más adja a szájába:

„Donovan: És magad raktad rá a zsúpot?

Tim: Igen…

Donovan: Derék fiú vagy. Mivel zsúpoltad?

Tim: Zsúppal.

Donovan: Taposott szalmával vagy kévés zsúppal?

Tim: Taposott szalmával.

Donovan: Az melegebb, mint a kévés zsúp, de nem olyan tartós. Nem így találod?

Tim: Nem olyan tartós, de melegebb.”

Más hazugságai önálló életre kelnek:

„Susan: Nora Dan?

Nora: Nora Dan, persze hogy.

Susan: Akkor maga a terepes! Képzeld, apuci, terepezik!

Donovan: Mit csinál?

Susan: Terepezik a homokdűnéken… Úgy is hívják: Terep Nora!”

Dr. Donovan szenátort először Jack említi a találó dr. Dagály néven, azután Tim Sóder Martynak; végül Marty teljes tisztelettel magának dr. Donovannak.

> **tájnyelvi furcsaság**

Marty egyébként is bő hozamú forrása a szöveg humorának. Nem beszél rosszul angolul, csak minden abszurdumot tájnyelvi furcsaságnak értelmez. Tim, amikor Jacknek nézi, kétségbeesetten közli:

„Te vagy McNeilis! Te vagy McNeilis. Én Gallagher vagyok, Gallagher, Gallagher! (*mindkét mutatóujjával a halántékára bök, valahányszor a Gallagher szót kimondja*)"

Röviddel ezután Marty bizalmasan beszél „dr. Dagállyal":

„Marty: Ha szabad megjegyeznem, doktor úr, azt hiszem, a barátja, Herr McNeilis, öööö...

Donovan: Gallagher?

Marty: Pontosan, doktor úr. Pontosan. (*megérinti a homlokát*) Egy kicsinyég gallagher. Ő maga mondta nekem. Azt mondta: Én gallagher vagyok, gallagher, gallagher. Tehát gondosan óvakodjunk, ja?"

Végül a leláncolt dr. Donovan mondja a kéretlenül felbukkanó Evette-re: „Vigyétek innét ezt a nőt! Egy kicsinyég gallagher."

Más, „gratuite" elemek föltehetőleg a próbák során jöttek létre:

„Nora: Leláncolta magát, persze hogy. Ráadásul ez az ócska lánc olyan rozsdás, mocskos, hogy tönkreteszi a szép ruháját... (*erőteljesen porolni kezdi a doktort*) ... Ne mocorogjon... Hogy fejjük meg, ha kirúg, és csapkod a farkával... Nyugton maradj, a barom istenedet, vagy rád vágom az ajtót! ...

Donovan: (énekel) Maradj velem, mert mindjárt este van, nő a sötét, ó, el ne hagyj, Uram...

(*Claire a doktorral együtt énekel*)"

A végeredmény: harsányan mulatságos, enyhén szatirikus, igen jól előadható**[30]** bohózat.

Christopher Tweed, flickr.com

1990. április 24-én mutatta be az Abbey az író legsikeresebb, valóban világsikerű darabját, a *Pogánytánc*ot**[31]**.

Rosszmájú színházi pletyka szerint a siker oka, hogy a darab hálás szerepet kínál öt hálátlan korú, harminchat-ötven éves színésznőnek. Szerintem a darab gazdagsága, elégikus szépsége az ok.

A szerkezet kipróbáltan megbízható: öt monológ, s a közéjük komponált, jóval testesebb jelenetek.

A monológokat a fiatal férfi, Michael mondja: hétéves korára, 1936 nyarára emlékezik: hol egy-egy szereplőt jellemez, hol előre gondol a cselekményen belül, hol a maga jelen idejéből visszatekintve lezárja a szereplők sorsát. Friel ügyesen elkerüli az érzelgősség (a gyerek-szereplő) csapdáját: *(„A kisfiúnak szóló egyetlen mondatot sem szabad egyenesen a narrátornak, a felnőtt Michaelnek címezni… Michael normális hangon válaszol Maggie-nek.”***[32]***)*

A kisfiú „törvénytelen gyermek”, akit öt nő vesz körül: anyja, Chris (26 éves), az „együgyű” Rose (32), aki kesztyűkötéssel keres némi pénzt, akár Agnes (35) a lázadó; Maggie, Michael barátja, aki a háztartást vezeti; Kate (40) az egyetlen, aki tanítónőként rendszeres fizetést kap, s emiatt vita esetén magának követeli a döntés jogát. Ebbe a kis közösségbe érkezik bátyjuk, Jack atya (53), megromlott egészségi állapota miatt küldték haza a katolikus egyház ugandai missziós lepratelepéről.

> **a szabadság hiánya**

1936., De Valera Írországa: a bezártság**,** a szabadság hiánya, a nyomorúság a *Philadelphia, itt vagyok* kapcsán leírtaknál is nyomasztóbb. A plébános (a rangidős helybéli pap) élet-halál ura, különösen az állami intézményekben, például az iskolában.

A szorongató szűkösség, a nyomasztó bizonytalanság keltette konfliktusok olykor szükségképpen robbannak:

„Kate: Majd a kesztyűpénzből megveszed**[33]**, ugye? Eddig azt hittem, amit Rose-zal megkerestek a kötéssel, épp, hogy a ruházkodásotokra elég.

Agnes: Nem az iskolában vagy, Kate.

Kate: Mindenesetre a háztartáshoz még egyetlen fillért sem ajánlottatok föl.

Agnes: Kate, légy szíves…

Kate: De most már futja belőle egy új rádióra is. Nagyszerű!

Agnes: Minden áldott nap minden tál étel, ami eléd kerül, az én főztöm.

Kate: Talán el kéne kezdenem kesztyűt kötni?

Agnes: Minden egyes ruhadarabot, amit fölveszel, én mosok. Én tisztítom a cipődet. Én ágyazok neked. Mi ketten, Rose és én. Kifestjük a házat. Kisöpörjük a kéményt. Lesarlózzuk a füvet. Beosztjuk a tüzelőt. Tudod, mik vagyunk mi neked? Két ingyen cseléd.

Rose: És tudod, hogy az iskolában mi a csúfneved? Gúnár!”

Kate csakugyan mindig az elfogadott normák kordájában akarja tartani húgainak viselkedését, szavait, még a gondolatait is. De ezt a szerepet nem meggyőződésből vállalja.

„Kate: Tényleg egy szenteskedő hárpia vagyok, igaz? … Az ember keményen dolgozik a munkahelyén. Megpróbálja egybetartani a házat… mert hisz a felelősségben, a kötelességben és a rendben. És akkor egyszer csak azt veszi észre, hogy mindenütt hajszálrepedések tűnnek fel, hogy kicsúsznak a dolgok a kezéből, hogy az egész borzasztó törékeny, és már nem sokáig tartható egyben. Nemsokára minden összeomlik… És a doktor azt mondja, nem valószínű, hogy Jack atyának zavart volna az agya, hanem a feletteseinek valószínűleg nem volt más választásuk, mint hazaküldeni… És ma igenis beszéltem a plébánossal. Azt mondta, csökken a létszám az iskolában, és lehet, hogy nyár végétől nem lesz munkám. De a létszám nem csökken… Miért hazudik nekem?”

Roberto Taddeo, flickr.com

A tiráda – a nyilvánosan elmondott monológ – fontos eleme a darabnak. Michael epikus monológjaitól eltérően mindegyik lírai vallomás.

Maggie emlékezése egy hajdani táncversenyre: az „ifjú asszony” vallomása a kényszerű férfi-nélküliségről. (Az elfojtott szexuális vágy motívuma gyakran felbukkan egy-kétmondatos, fanyar humorú célzásokban, melyeket Kate mindig rendre utasít.)

Számomra legmeghatóbb az immár erőre kapott Jack vallomása:

> legtöbbjük leprás

„Jack: (össze szoktunk gyűlni)… hogy áldozatot mutassunk be Obinak, leghatalmasabb földistenünknek, hogy nőjön a gabona. Vagy hogy kapcsolatba kerüljünk eltávozott őseinkkel, hogy tanácsaikban és bölcsességükben részesülhessünk… Szóval az évnek ebben a szakában odaát – az ugandai aratás idején – van két csodálatos szertartásunk: a Jam-

gyökér ünnepség és az Édes Kaszava ünnepség… Szóval: nagyon komolyan és ünnepélyesen kezdődik… Aztán… szinte észre sem lehet venni, meddig tart a vallásos szertartás, és hol kezdődik a közösség örömünnepe. Tüzeket gyújtunk a kör mentén; színes porokkal kifestjük az arcunkat, törzsi énekeket énekelünk, és pálmabort iszunk. Aztán táncolunk, táncolunk, táncolunk – gyerekek, férfiak, nők, legtöbbjük leprás, sokuk lába idomtalan, vagy éppen hiányzik; táncolunk, akár hiszitek, akár nem, napokig, megállás nélkül. Ennél szebbet el sem lehet képzelni!

Hát igen, a ryangai figyelemreméltó nép… Olyan nyíltszívű emberek!… Te biztosan imádnád őket, Maggie. El kéne jönnöd velem, amikor visszamegyek!”

Ez az igazi otthon, az igazi közösség, nem a ballybegi plébános diktálta rend.

Aztán a városi kisüzem miatt megszűnik Rose és Agnes bedolgozói munkája; Jack ryangai honvágya miatt a plébános elbocsátja Kate-et; Agnes pedig leveszi a gondot a családról: Rose-zal együtt elhagyja Írországot.

Mint a cím is jelzi, a darab lényegi eleme a tánc, a felhorgadó szexuális vággyal gyakran teli tánc. Az öt nővér vad, éneklő-kiabáló-rikongató tánca; Michael szüleinek elegáns tánca; Jack magányos, csoszogó tánca; Gerry tánca Agnesszel, majd Maggie-vel. Nem is szólva a Maggie, Jack és Michael monológjaiban-tirádáiban leírt táncokról, valamint a darab záróképéről:

„*Nagyon halkan beúsznak az It’s time to say goodbye zenéjének foszlányai – nem a rádió hangszórójából…. mindenki lágyan ringatózni kezd egyik oldalról a másikra… Ez a mozgás olyan finom, hogy nem lehetünk benne teljesen biztosak, vajon nem csak mi képzeljük-e.*

Michael: Ha meg akarnám nevezni ezt az emlék-káprázatot, így mondanám: tánc. Tánc: lehunyt szemmel, mert ha a szemek felpattannának, megtörne a varázs. Tánc: … mintha most ez a rítus, ez a szavak nélküli szertartás volna a beszéd – a suttogás, amely titkos és szent dolgokat hivatott közölni, mintha ezáltal érintkezhetnénk valamely másik, titokzatos világgal…”

[1] Cavan, Monaghan, Donegal.

[2] Fermanagh, Tyrone

[3] Antrim, Armagh, Down, Londonderry

[4] Angolul nem értelmezhető.

[5] Akkor a lakosság egyharmada, ma már kétötöde.

[6] A brit korona fennhatóságához ragaszkodó.

[7] A szakadás 1969-ben történt. A Hivatalos Szárny elvetette volna a fegyveres harcot, de kisebbségben maradt, és hamarosan elvesztette jelentőségét.

[8] Írország 1973 óta tagja az Uniónak.

[9] A kilencvenes évek közepén Írország budapesti nagykövete nyilvánosság előtt kijelentette, hogy a katolikus Írországban kevés dologtól undorodnak úgy az emberek, mint az Ír Köztársasági Hadsereg nevű valamitől.

[10] *The Loves of Cass McGuire* (BBC 3 1961, színdarabként 1966, Radio Eireann 1967)

[11] Papp Zoltán fordítása

[12] *Philadelphia, Here I Come*! 1964, Dublin, Gaiety/Gate; BBC 3rd 1965; Philadelphia, Boston, New York 1966; Brighton, Oxford, Manchester, London 1967.

[13] Fordította Nóvé Béla, in: *Philadelphia, itt vagyok!* Európa, 1990.

[14] A későbbiekben Kistanyás

[15] Mint ezt John McGahern megírja az ír cenzúrahivatal által betiltott regényében (The Dark, 1965)

[16] A főszereplő két színész alakította két énje először: O'Neill *Örökkön örökké* (Days without End, 1933)

[17] Amerikában Chicago, 1973. október.

[18] Bertha Csilla, Utószó – in: *Philadelphia, itt vagyok*, Európa 1990.

[19] Mihályi Gábor fordítása, Nagyvilág 1974. 5.

[20] Eredetileg a jobbágyi kötelességek alóli kitüntető szabadságot jelentett; ma díszoklevél jár vele.

[21] Brecht hihetetlenül népszerű volt a brit színpadon.

[22] Pl. Okostóni Sean O'Casey *Az eke és a csillagok* c. darabjában

[23] Faith Healer; Boston 1979. február 23. Dublin 1980. augusztus, London 1981. március

[24] Ahol nem jelölöm külön: saját fordításom.

[25] Cleveland-New York 1981.

[26] Daniel O'Connell 1775-1847, politikus, a katolikus emancipáció és az alkotmányos ír önállóság harcosa

[27] Az első elemi iskolákat 1831-ben építtette az állam.

[28] A Székelyföld leírása – Európa, 1982.

[29] Communication Cord

[30] A Soproni Petőfi Színház sikerrel játszotta.

[31] Dancing at Lughnasa – Katona József Színház 1993, Kecskemét 1996, Sopron 2002

[32] Upor László fordítása

[33] Az új rádiót a rozoga helyett

felső kép | Horn Head, Will Bakker, flickr.com